

Sanna Talja

"Tiedon" ja "tiedonhankkijan" konstituointi tutkimuskohteena

Tietomuodostelmien teoria vaihtoehtona information man -teorialle

Talja, Sanna, "Tiedon" ja "tiedonhankkijan" konstituointi tutkimuskohteena : tietomuodostelmien teoria vaihtoehtona information man -teorialle [Constituting "information" and "information user" as objects of research: A theory of knowledge formations as an alternative to information man -theory]. Kirjasto-tiede ja informatiikka 14 (2): 48–60.

The article presents discourse theory as an alternative orientation strategy in information science and information seeking research. The central weakness of the cognitive viewpoint is that it pays little attention to the social aspects of information processes, either in terms of the social context of the individual users or the social context of the information system. From the discourse analytic viewpoint, both information and the subject are formed by sociohistorical language.

Address: Maalarinkuja 3 C 35, 02600 Espoo, email lisaka@uta.fi

Johdanto

Tarkastelen tässä artikkelissa tiedonhankinta-tutkimuksen episteemisiä ja metodologisia peruskysymyksiä, tutkimuksia usein implisiitisti rakentavia teorioita tiedon luonteesta ja yksilöstä tiedonhankkijana. Esitän diskurssiteorian eli tietomuodostelmien teorian vaihtoehtona information man -teorialle. Tarkastelen myös sitä, miten diskurssiteoreettinen viitekehys vaikuttaa tutkimuskohteen ja tutkimusongelmien jäsentämiseen arkielämän tiedonhankintatutkimuksessa.

Useat tutkijat ovat nähneet sekä uudemman käyttäjäkeskeisen että klassisen välittäjäkeskeisen tiedonhankintatutkimuksen puutteena sen, että tiedonhankintaa, tiedontarpeita ja tietotavoitteita ei pystytä riittävästi kytkemään sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiin (ks. esim. Capurro 1992; Frohmann 1992; Hoel 1992; Miksa 1992; Vakkari

1994). Belkinin (1990) esittämän perusidean mukaan tiedonhankintatutkimusta tulisi tehdä makrososiologisesti relevantilla tasolla, tutkia laaja-alaisia sosiaalisia tietorakenteita, jotta ymmärtäisimme miksi ja miten ihmiset tarvitsevat ja hankkivat informaatiota.

Belkinin idean toteuttaminen on kognitiivisessa viitekehyksessä osoittautunut hankalaksi, sillä siihen ei sisälly näkemystä siitä, miten tiedonhankkijaa voidaan konkreettisesti tutkia sosiaaliskulttuurisessa kontekstissa ja merkityksenantoprosesseissa rakentuvana yksilönä (Vakkari 1994, 44). Sosiaalisen ja kulttuurisen kontekstin painottaminen jää informaatiotutkimuksessa usein periaatteelliselle tasolle, josta sitä ei kyetä siirtämään tutkimuksen käytäntöön muuten kuin selittämällä tuloksia demografisilla muuttujilla. Käyttäjänäkökulmaisen tutkimusotteen ei kuitenkaan tarvitse merkitä yksilökeskeistä ja "subjektivistista" tutkimusotetta vaihtoehtona välittäjänäkökulman "objektivismille".

Yksilökeskeisyys johtuu osaltaan siitä, että informaatiotutkimuksen teoreettinen viitekehys ei niinkään rakennu teorialle informaatiosta ja sen muodostumisesta, vaan teorialle siitä, *miten yksilö muokkaa ja prosessoi informaatiota*, information man -teorialle (ks. Capurro 1992, 83). Capurron (1992, 87) mukaan informaatiotutkimuksen keskeinen kysymys on kuitenkin kysymys siitä, *miten tieto muodostuu ja on jaettavissa muiden kanssa*. Wersigin (1992, 213) näkemyksen mukaan informaatiotutkimuksen perusteorian tulisi rakentua "tiedon" käsitteen kriittisen tarkastelun varaan.

Lähdettäessä liikkeelle information man -teoriasta perusongelmana on se, että yksilö nähdään suvereenina, vakioisena ja subjektiivisena, ja tieto puolestaan objektiivisena ja instrumentaalisenä. Viitekehystä puuttuu näkemys tiedonmuodostuksen rajoista ja intersubjektiivisuudesta. Information man -teorian hallitsevuus on ilmeistä kognitiivisessa viitekehässä, jota on jopa pidetty informaatiotutkimuksen eri alueita yhtenäistävänä teoria-perustana (Belkin 1990; ks. myös Ingwersen 1992). Samoja ongelmia liittyy kuitenkin myös laadulliseen tutkimusotteeseen (ks. Parker 1989) ja sitä kautta sense making -konseptioon. Diskurssiteoria eli tietomuodostelmien teoria ylittää subjektivismi/objektivismi -dikotomian korostaessaan sitä, että sekä informaatio että subjektien tulkinnat rakentuvat yhteisen kielen tarjoamien välineiden ja kielen mahdollistamien tulkintapositionien varassa.

Tavoitteenani on diskurssiteoriaa soveltamalla esittää näkökulma, joka ylittää tiedonhankintatutkimuksen käyttäjakeskeisen ja järjestelmäkeskeisen tutkimusnäkökulman vastakkainasettelun. Näkökulmien yhdistäminen on yleensä ollut hankalaa, samoin kuin tiedonhankinnan teorian ja empirian yhdistäminen (Savolainen 1990, 58). Jos empiriiseen tiedonhankintatutkimukseen yhdistyy teoreettinen näkemys tietomuodostelmien rakentumisesta, tämä voi osaltaan nostaa tutkimusten yleistettävyyden tasoa.

Diskurssiteoria vaihtoehtoisena tutkimusstrategiana

Foucaultin tuotannosta ammentava diskurssi-analyysi on samalla sekä kielifilosofinen teoria että konkreettinen tutkimustapa (ks. Karttunen 1993; 1994). Tämä on informaatiotutkimusta ajatellen sekä vahvuus että heikkous. Vahvuus se on siinä mielessä, että esimerkiksi Capurron (1992) ja Hoelin

(1992) hermeneutiikasta ja fenomenologiasta ammentavat ehdotukset informaatiotutkimuksen perusteorian uudelleenmuotoiluksi liikkuvat yleisellä tieteenfilosofisella tasolla, vailla kytkentä informaatiotutkimuksen teoreettisten tutkimusohjelmien muotoiluun (ks. myös Vakkari 1994, 44–45). Jälkistrukturalistinen diskurssiteoria sen sijaan on voimakkaasti sidoksissa tietynlaisiin tutkimuksellisiin kysymyksenasetteluihin. Se avaa uudenlaisia mahdollisuuksia "tiedonhankkijan" ja "tiedon" jäsentämiseen tutkimuskohteena.

Informaatiotutkimus rakentuu monenlaisista erilaisista tutkimusintresseistä ja -projekteista, eikä sitä ole syytäkään tarkastella teoriaperustaltaan tai tutkimusintresseiltään yhtenäisenä tieteenalana (kaikki tieteenalat ovat epäyhtenäisiä, tieteenalarajat keinoitekaisia ja liukuvia). Diskurssiteorian metateoreettinen taso eli näkemykset kielestä, todellisuudesta, tiedosta ja yksilöstä ovat informaatiotutkimuksen heuristisena pohjana periaatteessa yhtä laajasti hyväksyttävissä ja sovellettavissa kuin kognitiivinen näkökulmakin. Sen sijaan diskurssi-analyysin tutkimuksellinen ohjelma ei ole laajasti sovellettavissa ja hyödynnettävissä informaatiotutkimuksen vakiintuneissa tutkimusprojekteissa, vaan se on uudenlainen tutkimusta orientoiva strategia, lisäinformaatiotutkimuksessa valittavana olevien strategioiden joukkoon.

Diskurssiteoreettisen viitekehysten heuristiikka on relevanttia erityisesti arkielämän tiedonhankintatutkimuksessa. Kognitiivisen viitekehysten heuristiikka puolestaan on hedelmällistä tiedonhankintatutkimuksessa (ks. esim. Ingwersen 1992). Diskurssiteoria ja kognitiivinen viitekehys lähestyvät ilmiöitä eri suunnista¹. Olennaisimmat erot viitekehysten välillä ovat erojen selittämisen tavoissa – minne keskeiset erot sijoitetaan, kuinka erot määritellään ja kuinka niitä tutkitaan (Dervin 1993, 48). Erojen ja erottelun politiikkaa voidaan tehdä monella tapaa, ja erilaisten tapojen välillä joudutaan aina tekemään valintoja (emt., 50).

Diskurssiteoriaan liittyvä erojen tarkastelun tapa poikkeaa olennaisesti aikaisemmista selitystavoista. Vaihtoehtostrategian perustelemiseksi analysoin tiedonhankintatutkimuksen varhaisen kognitiivisen ja varhaisen sense making -viitekehysten taustaolettamuksia. Nämä teoriaperustat ovat kuitenkin sisäisesti heterogeenisiä ja jatkuvasti muotoaan muuttavia, joten niitä koskeva analyysi on nimenomaan historiallisten ajatusmuotojen analyysiä. Kartesiolainen subjektikäsitys ei ole syntynyt näiden konseptioiden puitteissa, vaan kyse on länsi-

maisessa maailmankuvassa vakiintuneesta tavasta mieltää yksilö primäärisenä agenttina yhteiskunnassa, tiedon subjektina, joka on erillinen niin luonnosta kuin muista ihmisistäkin².

Sekä välittäjäkeskeisessä että käyttäjäkeskeisessä tiedonhankintatutkimuksessa tullaan usein operoivaksi ns. rationalistisen paradigman oletuksiin (Capurro 1992, 84). Vaikka informaatiotutkimuksen puitteissa esiintyy periaatteessa laaja yksimieliisyys sen suhteen, että informaation käsitteellä ei viitata ainoastaan faktuaaliseen tai tieteelliseen tietoon, käytännössä tutkimuksissa on useimmiten keskitytty informaatioon yksiselitteisenä, siirrettävissä olevana faktatietona (Frohmann 1992, 145). Tutkimuksen keskiössä on perinteisesti ollut instrumentaalinen tiedonhankinta selkeissä, useimmiten ammatillisissa ongelmatilanteissa (Capurro 1992, 90; Miksa 1992, 235). Näistä tilanteista on johdettu tiedonhankinnan "paradigmaattisia malleja", jolloin tarkastelut ovat rajautuneet rationaalisen päätöksenteon ja ongelmanratkaisutoiminnan edistämisen mahdollisuuksiin.

Rajattaessa tiedonhankinnan tarkastelu informaatioon, joka on instrumentaalista, tuottaa ratkaisuja ongelmiin, edistää suunnitelmallista toimintaa ja päätöksentekoa, tutkimusta rakentaa implisiittisesti moderniteetin "instrumentaalisen järjen" diskurssi. Informaatio ymmärretään epävarmuuden poistajaksi, ja oletetaan, että yksilön ja yhteiskunnan ongelmat ovat ratkaistavissa oikean tiedon ja tiedon saatavuuden lisäämisen avulla (Dervin 1994, 374; Miksa 1992, 239). Ongelmana on se, että kun tieto käsitteellistetään yksipuolisesti hyödyllisenä ja ongelmaratkaisijana, päästään huonosti käsiksi *tiedon rajauksiin ja moninaisuuteen sekä asioiden kiistanalaisuuteen*.

Tieto on myös sosiaalisia kokemuksia, arvoja, normeja, oletuksia ja väittämiä, joita toisissa konteksteissa ja tiettyjen intressien puitteissa vahvistetaan ja ylläpidetään, toisenlaisten sosiaalisten kokemusten ja intressien puitteissa asetetaan kyseenalaiseksi. Heterogeeniset, rodultaan, etniseltä taustaltaan, sukupuoleltaan tai kulttuurisilta ja yhteiskunnallisilta asemiltaan eroavat yksilösubjektit eivät useinkaan ole sovittavissa samaan viitekehukseen objektiiviseksi ymmärretyn rationaalisuuden kanssa (ks. myös Dervin 1989).

Rationalistisen paradigman kritiikkiä ovat aikaisemmin esittäneet mm. Dervin (1989; 1994), Miksa (1992), Capurro (1992) ja Frohmann (1992), ja nojautun tässä artikkelissa voimakkaasti heidän ajatuksiinsa. Kirjoituksessa esitelty diskurssi-

teoreettinen näkökulma rakentuu Foucaultin tuotannon ohella Raymond Williamsin ja Stuart Hallin teksteille. Poststrukturalismin kieltä koskevien näkemysten tärkeimmät vaikuttajahahmot ovat Ferdinand de Saussure, Ludwig Wittgenstein ja Bahtinin piirin kielitieteilijä Valentin Volosinov.

Subjekti/objekti -dikotomia

Informaatio määritellään usein *yksilön* vastaanottamiksi ja tulkitemiksi viesteiksi, jotka muuttavat hänen käsityksiään, merkitys- tai tietorakenteitaan (ks. esim. Ingwersen 1992). Tieto määritellään erotuksena informaatiosta *yksilön* sisäistämäksi tietämykseksi. Yksilö tulkitsee informaatiota, luo sille merkityksen, sulauttaa sen osaksi tulkinta-kehikoitaan. Vasta yksilön tulkitemana informaatio muuttuu mielekkääksi osaksi hänen ajatteluaan eli tiedoksi. Tieto on näin ollen *yksilön* aktiivisen konstruktion tulos. Vastaavasti myös kommunikoituva viesti on syntynyt yksilön tajunnassa. Informaatio on yksilön synnyttämien ideoiden kommunikaatiota muille yksilöille. Tarkastelun keskiöön asettuu näissä määritelmissä *yksilön tajunta ja ajattelu*, jossa informaation ja sen tulkintojen nähdään syntyvän.

Tämänkaltaiset tiedon ja informaation määritelmät ovat informaatiotutkimuksessa muodostuneet pitkälti konventioiksi. Määritelmistä puuttuu näkemys kielen osuudesta yksilön ajattelun ja ulkoisen todellisuuden rakentumiseen. Yksilön ajattelu ymmärretään platonilaisittain eli esikielellisinä ja aineettomina mentaalisisinä ideoina tai representaatioina, jotka voidaan kommunikaatiotarkoituksessa eli ikään kuin jälkikäteen ripustaa kielen merkkeihin. Kuitenkaan ei ole olemassa aineettomia eli materiaalisista merkeistä irrallaan olevia käsitteitä, ajatuksia tai merkityksiä (Seppänen 1991, 11). Jos keksin uuden sanan idealleni, en tietenkin voi tehdä sen avulla itseni ymmärretyksi muille. Pikemminkin käsitteet ovat kuin silmälasit: sen mitä katselemme, näemme niiden läpi. (Wittgenstein 1981.)

Informaation määritelmässä ei lähdetä liikkeelle objektiivisen tiedon ideasta, vaan tarkoituksena on torjua ajatus siitä, että tiedolla on selkeä totuusarvo ja yksiselitteisen deskriptiivinen suhde todellisuuteen. Mutta kun tieto vaihtoehtona objektiivisen informaation idealle määritellään *yksilön* tulkitemiksi viesteiksi ja *yksilön* sisäistämäksi tietämykseksi, toimitaan edelleen subjekti/objekti ja sisä-

nen/ulkoinen maailma -erottelujen varassa. Subjekti/objekti -dikotomia vaikuttaa juuri siten, että tieto tematisoidaan vaihtoehtoisesti joko ulkoisen todellisuuden kuvaukseksi tai "sisäiseksi" todellisuudeksi.

Kuten Silverman korostaa, yksilön subjektiivista merkityksenantoa korostava tutkimusote on läpikotaisin sitoutunut objektiivisen tiedon myyttiin. Se perustuu oletukseen, että on olemassa kielestä ja kontekstista riippumattomia merkityksiä ja pohjimmaisia totuuksia (Silverman 1989, 38-39). Faktanäkökulmaisesta eli todellisuuden sosiaalisen rakentumisen ja tiedon merkitysvälitteisyyden ohittavasta tutkimuksesta on kysymys myös silloin, kun tutkimuskohteeksi määritellään käyttäjän "sisäinen maailma", koska silloin tämä maailma otetaan faktana. Tiedon ja todellisuuden oletetaan rakentuvan yksilön mentaalisisissä havainnointi- ja tulkintaprosesseissa:

the inner worlds of users, where most of the important acts of communicating – interrogating, planning, interpreting, creating, resolving, answering – are performed (Dervin 1989, 217).

Samalla tullaan oletaneeksi, että kieli syntyy ja opitaan yksilöllisten tulkintatekojen kautta (ks. Ingwersen 1992, 42). Kognitiivisessa näkökulmassa kielelliset käsitteet ja kategoriat määritellään "mentaaliseksi representaatioiksi" (emt., 44). Mentaalisuuden korostuksella ja yksilöllisten maailmanmallien rakentamisen korostuksella irrotetaan yksilön subjektiviteetti kollektiivisesta todellisuudesta. Informaation tutkimisesta tulee subjektiviteettia koskevaa teoretisointia³.

Länsimaaisessa ajatustraditiossa on aina Platonista ja Aristoteleesta saakka oletettu yksilön mielen, ajattelun, tietoisuuden ja puheen olevan ykseys. Puhe on mentaalisten tapahtumien ilmausta, yksilön subjektiviteetin ja alkuperäisten ajatusten ja kokemusten välitöntä ilmausta. Yksilö nähdään alkuperäisenä totuuden lähteenä, tietoisuuden keskuksena. Yksilö on tiettyjen ominaisuuksien integroitunut, vakiintunut kokonaisuus ja eroaa kokoonpanoltaan muista vastaavista selkeärajaisista entiteeteistä. (Sampson 1989.)

Yksilöllisillä todellisuuden tulkinnoilla on kuitenkin oltava yhteisiä ymmärrettävyyden puitteita ja hyväksyttävyyden rajoja, sillä muuten kommunikatio tuskin olisi mahdollista. Jos jokaisella yksilöllä on oma subjektiivinen merkity maailmansa, omat kysymyksensä ja kriteerinsä tiedolle, yksilö on tiedonhankintaprosessin tarkastelun kannalta kaoottinen ja epävarmuustekijä. Tällöin tarkastel-

tavan yhtälön toisen puolen eli informaation on oltava jotakin selkeää ja kontrolloitavissa olevaa. Tiedonhankintatutkimuksissa informaatio rajataan usein implisiittisesti selkeän instrumentaaliseen tietoon sen vuoksi, että yksilö mielletään tiedonhankkijana kaoottisen yksilölliseksi.

Subjektiiviset tietorakenteet ja anomaliset tietotilat tutkimuksen ongelman kenttänä

Subjektiivista merkityksenantoa korostavasta tutkimusotteesta, jossa informaatio tulee ymmärrettäviksi epävarmuuden poistajana, on kysymys esimerkiksi Belkinin (1990, 12) määritelmässä, jonka mukaan informaatiotutkimus tarkastelee "yksilön ja objektiivisen tiedon vuorovaikutusta, jotta saataisiin enemmän tietoa subjektiivisista tietorakenteista".

Kognitiivisessa näkökulmassa informaatio määritellään yleisesti joksikin, joka *muuttaa* subjektin tietorakenteita tai "tietotiloja" (ks. esim. Ingwersen 1992, 33). Tietorakenteet määritellään käsitteiksi ja kategorioiksi, joiden välityksellä yksilö muodostaa kuvansa maailmasta (Belkin 1990; Ingwersen 1992). Yksilön tietorakenteita muuttava informaatio sisältää näin ollen sellaisia uusia käsitteitä tai käsitteiden tulkintoja, jotka auttavat yksilöä käsittelemään. Tämä on periaatteessa järkevä ajatus, mutta määriteltäessä informaatio yksilön tietotilan muuttajaksi informaation oletetaan välttämättä edistävän todellisuuden haltuunottoa ja poistavan epävarmuutta (ks. myös Capurro 1992, 84-85; Frohmann 1992, 143).

Tiedonhankinnan pontimeksi määritellään yleensä yksilöiden tarve hankkia relevanttia informaatiota. Tiedonhankintaprosessin saa aikaan epävarmuus, joka johtuu ymmärtämisen ja tiedon puutteesta, aukosta merkityksenannossa tai ahtaasta ajatusrakennelmasta (Kulthau 1992). Informaatiotutkimuksen haasteena on sellaisten informaatiojärjestelmien luominen, jotka antavat ihmisille mahdollisuuden liikkua *epävarmuudesta ymmärtämiseen* (Kulthau 1992)⁴. Vastaavasti sense making -konseptio ymmärtää tiedonhankinnan siltojen rakentamisena tiedollisten kuilujen yli. Tiedonhankintaa tarkastellaan ongelmatilanteessa viriävänä *tietämyksen uudelleenmäärittelyn* tarpeena. Informaatio ymmärretään jonakin, jota yksilö välttämättä

tarvitsee selviytyäkseen eteenpäin ongelma-tilanteissa (ks. Ingwersen 1992, 25).

Näin ymmärrettynä informaatio on jotakin fundamentalisempaa kuin viestejä tai merkityksiä, informaatio on edellytys on "informoituneena olemiselle", ja se on rationaalisen toiminnan edellytys. Epävarmuuden poistamisen ja rationaalisten toimintamallien tarve on informaatiotutkimuksen "sosiaalinen tilaus":

Rational behaviour, in all senses "rational", needs knowledge. This knowledge has to be transformed into something that supports a specific action within a specific situation. People cannot perform this task appropriately by naive means because the situation of knowledge has changed. Rational behaviour in this sense has become very complex. Actors – whether they are individuals, groups, organizations, or cultures – need help. (Wersig 1992, 208–209)

Yleisesti ottaen informaatiotutkimuksen tavoite on auttaa ihmisiä saamaan tietoa, jota he tarvitsevat, auttaa ihmisiä ratkaisemaan ongelmallisia tilanteita ja selviytymään erilaisista tehtävistä. Usein tutkimuksia rakentaa kuitenkin implisiittisesti universalisoiva käsitys tietävästä ja rationaalisesti toimivasta subjektista⁵. Tiedontarpeiden käsitetään kohdistuvan vain sellaiseen informaatioon, jota ihmisten uskotaan välttämättä tarvitsevan. Oletetaan, että on olemassa konsensus sen suhteen, mitä informaatiota ihmisillä pitäisi olla, jotta heillä olisi mahdollisuus elää parempaa elämää ja jotta he selviytyisivät kompleksisessa nyky-yhteiskunnassa.

Koska information man -lähestymistavassa tiedon käsite jää problematisoimatta, ongelmaksi muodostuvat subjektien tiedon aukot eli "anomaliset tietotilat", eivät niinkään informaation tai tiedonvälitysjärjestelmän anomaliset tietotilat. Kuitenkin tiedon aukot, ymmärtämisen puute ja ahtaat ajatusrakennelmat koskevat yhtä paljon informaatiota ja välittäjäsystemiä kuin käyttäjäkin⁶. Epävarmuutta, yhteensopimattomuuskohtia, tiedon "kuiluja" on kaikkialla: nämä seikat kuuluvat tietomuodostelmien luonteeseen "hajaannuksen systeemeinä".

Kognitiivisessa näkökulmassa tiedonhankintakäyttäytymisen erojen oletetaan johtuvan 1) yksilöiden motivaation, tietämyksen tilan tai kognitiivisten kykyjen eroista, 2) yksilöiden sosiaalisesta taustasta ja viiteryhmästä, joka säätelee heidän tiedonhankintakäyttäytymistään, tai 3) tiedonhankinnan spesifistä ongelma-alueesta ja kontekstista. (ks. esim. Belkin 1990, 12; Ingwersen 1992, 39; Kulthau 1992)

Kognitiivisesta viitekehystä on olemassa lukuisia erilaisille oletamuksille perustuvia versioita. Pääsuuntauksista kognitiivinen psykologia keskittyy yksilön havainnoinnin ja tietojenkäsittelyn prosesseihin, kognitiivinen antropologia tulkinnan kulttuurisiin ja vakiintuneisiin malleihin. Myös Belkin (1990) korostaa sitä, että tietorakenteet ovat sosiaalisesti ja kulttuurisesti konstruoituneita. Sen korostamisella, että merkityksenannon resurssit ovat sosiaalisia ja kulttuurisia resursseja, voi kuitenkin olla hyvin monenlaisia tutkimuksellisia seurauksia.

Belkinin (1990, 12) konseptiossa tietorakenteiden kulttuurisidonnaisuuden korostus merkitsee sitä, että niistä voidaan saada tilastollisesti yleistettävissä olevaa tietoa. Käsitteet keskenään erilaisista, mutta sisäisesti vakioisista yksilöistä muuttuvat tulkinnoiksi keskenään erilaisista, mutta sisäisesti homogeenisistä ryhmistä. "Anomaliset tietotilat" siirtyvät ryhmien (yleensä yhteiskuntaluokkien) ongelmiksi.

Näen kognitiivisessa viitekehyksessä ongelmana sen, että kun käyttäjän kognitiivisista prosesseista ei tosiasiaa voida saada suoraa ja välittymätöntä tietoa, yksilöiden mentaalisia malleja ja tiedontarpeita joudutaan tarkastelemaan vakiintuneiden ihmisten ja tiedon luokittelutapojen pohjalta (ks. myös Dervin 1989, 217). Tämä on varsinkin kvantitatiivisen ja välittäjänäkökulmaisen tutkimuksen ongelma. "Kansalaisten tiedontarpeiden ja -hankinnan" tilastollisissa tutkimuksissa käytettyjä tunnistamia luokitteluja ovat esimerkiksi teoriat ihmisten jakautumisesta yhteiskuntaluokkiin, oletukset tietotavoitteiden ja motivoituneisuuden eroista näissä luokissa, teoriat yksilöiden jakautumisesta aktiivisiin ongelmanratkaisijoihin ja passiivisiin ongelmanratkaisijoihin, informaation luokittelut tietoon ja viihteeseen, elämykselliseen ja ongelmanratkaisutietoon jne⁷.

On kyseenalaista pyrkiä tekemään yleistyksiä yksilöiden tai ryhmien välisistä eroista, koska ne 1) rakentuvat helposti kulttuuri- ja arvosidonnaisille luokituksille, eivätkä ota huomioon asioiden kiistanalaisuutta, 2) eivät ota huomioon yksilöiden identiteettien ja roolien moninaisuutta, yksilöiden mahdollisuutta hallita monia tulkintakehikoita samanaikaisesti. Voidaan esimerkiksi olla monta mieltää siitä, miten yksilö selviytyy parhaiten kompleksisessa nyky-yhteiskunnassa. Asiaa voidaan lähestyä monista eri näkökulmista käsin, mutta näkökulmat ovat vaihtoehtoisia tulkintakehikoita, eivät yksilön tai ryhmien ominaisuuksia.

Sense making -konseptiossa tiedontarpeiden ja tiedonhankintakäyttäytymisen eroja eivät tuota niinkään yksilöiden tai ryhmien väliset erot kuin kontekstuaaliset tekijät, tiedon hankintaa virittävä spesifi tilanne, intressi tai ongelma-alue (Dervin 1989, 226). Tällöin ongelmaksi muodostuu se, miten tutkimuksen kannalta kiinnostavat tiedonhankinnan ilmiöt rajataan eli mitä "tiedontarpeella" ymmärretään. Palaan tähän teemaan artikkelin lopussa.

Merkityksellistämisen prosessien sosiaalis-kulttuurinen konteksti

Sense making -projektin uudempi, dialogisuuden idealle perustuva teoreettinen kehys on epistemologisilta lähtökohdiltaan pitkälle yhtenevä diskurssi-teorian kanssa. Kielen ymmärretään olevan ensisijainen maailmaa koskevien havaintojen ja tulkintojen muovaaja, ja tulkintojen erot selitetään tarkasteluperspektiivien eroiksi. Informaatiossa on kysymys siitä, mitä ihmiset tekevät kielen avulla, ja mitä kieli tekee ihmisille. (Dervin et al. 1992, 7; Dervin 1994.)

Vaikka normaalielämässä toimimme siltä pohjalta, että kieli kuvaa suoraan ja välittömästi olemassaolevaa todellisuutta ja sen ilmiöitä, kieli ei ole pelkkä työkalu tai instrumentti, johon tartutaan, kun on jotakin kommunikointavaa. Me tartumme todellisuuteen kielen välityksellä, ja kieli antaa välineet asioiden kuvaamiseen ja ymmärrettäväksi tekemiseen. Sen enempiä sisäistä kuin ulkoistakaan todellisuutta ei voida tarkastella vapaana sopimuksenvaraisista ja historiallisesti tuotetuista tavoista kuvailla kohteita. Sanat ovat myös tietoisuuden eli sisäisen puheen materiaali. Ilman kieltä ei ylipäätään voida ajatella, koska tietoisuus on kieltä. Sekä ulkoisten objektien että sisäisten kokemusten ja havaintojen jäsentäminen tapahtuu kielen käsittejärjestelmän kautta. (Williams 1988; Volosinov 1990.)

Sanassa yksilö muotoilee itsensä ja sanottavansa yhteisönsä näkökulmasta. Historiallisesti muokatuista diskursseista periytyvät ainekset, lähtökohdat ja olettamukset "puhuttavat" kielen käyttäjiä yhtä paljon kuin käyttäjät puhuvat kieltään (Hall 1992a). Jälkistrukturalistisessa kieliteoriassa⁸ korostetaan sitä, että koska kieli on jotain mistä tietoisuus on tehty, meidän täytyy käyttää merkkejä välittäjinä myös tarkastellessamme omaa itseämme ja ymmärrystämme. Yksilön mieleen ei ole

suoraa pääsyä, sillä myös kuva minuudesta, omasta ajattelusta, muodostuu kielen välityksellä.

Kieltä ei voida täysin kontrolloida, sillä se on yksilön kannalta aina jo valmis⁹. On mahdollista muodostaa vain sellaisia ajatuksia ja näkemyksiä, joita voidaan ajatella kielessä (Eagleton 1991). Sekä tiedon että subjektin muodostumisen mahdollisuudet ja rajat ovat diskursseissa: sanastossa, jonka avulla voidaan ilmaista, mitä olemme, mitä koemme, tunnemme, uskomme, näemme jne. (Sampson 1989). Tulkintakehyksemme uudistuvat sitä mukaa kun kulttuurimme yleinen tietämisen ja ei-tietämisen kudos muuttuu.

Tiedonhankintatutkimuksesta "puuttuva" sosiaaliskulttuurinen taso on siis paikannettavissa nimenomaan kieleen, joka olemassaolevien käsitteiden ja luokitusten kautta on merkitysten ja tietoisuuden perusta. Sekä informaatio, yksilö tiedonhankkijana että informaatiostysteemi toimivat olemassaolevien historiallisten luokitusten puitteissa ja ovat niiden määrittämiä. Tässä teoreettisessa positiossa ylitetään vastakkaisuus tai aukko järjestelmän ja käyttäjän näkökulmien välillä.

Yksilöllä on omista intresseistään ja tilanteestaan käsin määrittäviä tiedontarpeita, mutta subjektin tietotavoitteet, tarpeiden ja tilanteiden kuvaukset ovat samalla tavoin kulttuurisesti rakentuneita konstruktioita kuin tiedonvälitysinstituutio. Toisin sanoen erot tulee ymmärtää laajemmin kuin yksilöiden tai selkeärajaisten ryhmien välisinä eroina: kysymys on *erilaisista perspektiiveistä ja tulkintakehikoista asioiden jäsentämisessä*.

Kielellä tapahtuvaan viestintään ei kuulu ainoastaan yksimielisyys määrittämisestä, vaan siihen kuuluu myös yksimielisyys arvostelmista (Wittgenstein 1981). Sanat kantavat selviä ja sitovia, mutta eivät kiinteitä tai muuttumattomia, *sosiaalisia* merkityksiä ja suhteita (Williams 1988). Merkitykset, arvot ja eettiset periaatteet ovat eivät ole yksilön konstruktioita, vaan ihmisten sosiaalisessa kanssakäymisessään luomia konstruktioita.

Tarkasteltaessa tiedonhankintaa tilannesidonaisena toimintana on teoreettisella tasolla tärkeää lähteä siitä, että tiedonhankkija ei ole vakioinen ja autonominen entiteetti, vaan myös tiedonhankkija rakentuu subjektiksi tiedonhankinnan spesifeissä konteksteissa. Subjekti identiteetteineen muodostuu eri tilanteissa ja konteksteissa erilaisten lähtökohtien varassa (Parker 1992). Eri tilanteissa yksilö on esimerkiksi vanhempi, lapsi, opettaja, oppilas, ohjaaja, ohjattava, ammattiauktoriteetti tai asiakas. Puheen lähtökohdat ja ehdot, oikeudet ja

velvollisuudet vaihtelevat¹⁰. Yksilö ei kykene asettamaan mielipiteidensä ja tulkintojensa ehtoja, mutta yksilöllä on hallussaan useampia tulkintareper-tuaareja, joita hän soveltaa joustavasti eri konteksteissa (Potter & Wetherell 1987).

Diskurssit toimivat sellaisena teemojen ja lähtökohtien varantona, jotka asemoivat puhujan hänen merkityksensä uusia tapahtumia (Hall 1992a). Kaikki erityiset diskurssit sisältävät jonkin käsityksen todellisuudesta. Ne tuottavat myös subjektille asemat, joista käsin todellisuutta koskevat käsitykset pannaan kokoon (Lehtonen 1994, 35)¹¹. Diskurssit ovat muokkautuneet aikojen kuluessa, niihin on kerrostunut yhteiskuntamuodon koko historia. Subjektipositiot eivät ole täysin vapaasti muokattavia tai valittavia, koska ne ovat tietyn kulttuurin, historiallisen vaiheen ja sosiaalisten suhteiden ehtojen alaisia. Positiot ovat kuitenkin vaihtelevia, ristiriitaisia, jatkuvasti muuttuvia ja kehittyviä – ja samanlaisia ovat subjektit tietotiloineen.

Informaatio maailman rakentamisena ja muovaamisena

Informaatio muodostuu tietyille aikakaudelle ja kulttuurille ominaisessa tietämisen verkossa, jossa myös yksilöt muodostuvat subjekteiksi, samalla kun he ovat mukana kutomassa tuota verkkoa uudeksi. Informaatio on maailman ja yksilön *rakentamista ja muovaamista*, se on todellisuuden mallien kehittäjä, jota ihmiset tekevät välttämättä yhdessä muiden kanssa. Kuten Dervin (1994) asian ilmaisee, "reality gets captured in information", informaatiossa rakentuu versioita todellisuudesta, ja samalla todellisuus tulee informaatiossa aina "vangituksi" tiettyyn näkökulmaan.

Diskurssi tarjoaa kielen sitä varten, että voitaisiin ylipäättään puhua jostakin aiheesta, esittää sitä koskevaa tietoa ja näkemyksiä. Samalla se rajaa tietyn näkökulman, jonka pohjalta aiheesta puhutaan, ja rajoittaa muita tapoja, joilla aihe voitaisiin esittää. (Hall 1992b.) Diskurssit ovat todellisuutta systemaattisesti rakentavia *tietomuodostelmia*, jotka eivät koostu yksittäisistä tiedonsiruisista, vaan laajoista maailmaa jäsentävistä kokonaisuuksista. Diskurssit rakentuvat objektien ja asioiden luonnetta koskeville implisiittisille taustaolettamuksille eli väittämille. Nämä väittämät pitää ottaa annetusti totena, jotta niiden pohjalta rakennettu informaatio voidaan vastaanottaa mielekkäänä todellisuutta kuvaavana informaationa. (Foucault 1972.)

Diskursseja rakentavat väittämät ovat lausumattomia teorioita asioiden luonteesta. Teorian pohjalta asioita lähestytään tietyistä näkökulmista, oletetaan implisiittisesti tietynlainen asioiden ja suhteiden tila. Väittämät eivät ole sen enempää totta kuin epätottakaan: ne ovat *valikoivia*. (Foucault 1972.) Kaksi keskenään täysin ristiriitaista väittämää voi olla yhtä aikaa totta, koska ne tuovat kumpikin esille yhden puolen asiasta.

Informaatiotutkimuksen rationalistinen diskurssi rakentuu väittämälle, jonka mukaan yksilön ja yhteiskunnan ongelmat ovat ratkaistavissa tiedon lisäämisen ja hyödyntämisen avulla. Sen vastadiskurssi taas olettaa, että tieteellinen ja teknologinen kehitys, kasvu- ja edistysideologia, ovat muodostuneet hallitsemattomaksi ja uhkaavaksi, itseään toteuttavaksi projektiksi. Väittämien perustelut ovat esille nostettuina suhteellisia ja kyseenalaistettavissa, mutta vakiinnuttuaan väittämällä on itsestäänselvä tieto- ja totuusarvo. Ne rakentavat tiedon ja todellisuuden, joka näyttää riippumattomilta erilaisista intresseistä ja valtasuhteista, mutta joiden tarkastelunäkökulma on rajattu ja sulkee ulkopuolelleen vaihtoehtoisia lähestymistapoja ja todellisuuden aspekteja. (Williams 1988.)

Diskurssien laaja-alaisesti vaikuttavien taustaolettusten pohjalta tietyt merkitykset asettuvat asioita tulkittaessa itsestäänselvästi etusijalle, ja osa mahdollisista merkityksistä jää ottamatta huomioon. Väittämällä on sulkeumiin johtava vaikutus: on tulkintoja, joita ei kyetä ajattelemaan tai puhumaan etusijalle asettuvien merkitysten saavuttaman vallan ja uskottavuuden oloissa. (Foucault 1972.) Etusijalle asettuvat merkitykset ovat riippuvaisia tietyn käsitteellistämistavan eli luokittelukuvion vakiintumisesta asioiden kuvaamisessa (esimerkiksi faktuaalinen/fiktiivinen informaatio). Diskurssit eivät ole ideologisia sisältönsä puolueellisuuden tai vinoutuneisuuden vuoksi, vaan sen vuoksi, että sanottavissa oleva generoidaan rajatusta matriisista tai perusjoukosta. (Hall 1992a.)

Diskurssiteoriassa "tieto" ei ole sen enempää objektiivista kuin subjektiivistakaan, vaan se sisältää tieteellistä tietoa ja yhteistä tiedostamatonta maailmankuvaa toisiinsa sekoittuneena. "Tieto" ja "totuus" ovat sitä, mikä on yleisesti hyväksytään todellisuuden asiaintilojen kuvaukseksi eli "kielipilliseksi" kuvaukseksi siitä "miten todellisuudessa on". (Hall 1992a.) Tieto on aina tietoa *yhden* merkityssysteemin puitteissa, jolloin tieto ei ole joko "sisäistä" tai "ulkoista" todellisuutta, vaan intersubjektiivista todellisuutta.

Mahdollisten tulkintaviitekehysten moninaisuutta ei voida ratkoa yhtälöllä objektiivinen tietorakenne/subjektiivinen tietorakenne. Tietorakenteet ovat intersubjektiivisia, jos lähtökohdaksi otetaan se, että tiedon mahdollisuudet ja rajat määräytyvät sosiaalista maailmaa kategorisoivissa ja ilmiöiden kuvaamisen mahdollistavissa diskursseissa. Informaatiotutkimuksen kannalta tästä seuraa kaksi tärkeää näkökulmamuutosta: 1) käyttäjän käsitteellistäminen tietävänä subjektina ja 2) informaatiotieteen käsitteellistäminen osallistuja-systeeminä.

Informaatiojärjestelmä ei ole pelkästään välityssysteemi, vaan se on epäilemättä osallistujasysteemi yhteiskunnallisen tiedon ja merkityksenannon mahdollistamisessa, muovaamisessa ja rajaamisessa (ks. myös Dervin 1994). Diskurssianalyttisesta näkökulmasta ajatellen informaatiotutkimuksen keskeinen ongelma on se, että diskurssit ovat "hajaannuksen systeemejä". Samaa asiaa voidaan lähestyä useammista näkökulmista ja useammalta rationaliteettipohjalta käsin, ja samalla tiedon alueella risteilee useita keskenään enemmän tai vähemmän ristiriidassa olevia diskursseja.

Ajatellaanpa esimerkiksi sanoja "kansaa", "roskaa", "hippi" tai "postmoderni". Toisissa diskursseissa niillä on positiivinen, toisissa negatiivinen merkitys. Ne nivelletään yhteen erilaisten termien kanssa eri diskursseissa¹². Ne tiivistyvät hyvin erilaisiksi ideologioiksi. Ne rakentavat subjekteille paikat, joissa nämä voivat tietää asioita ja omaksua mielipiteitä. Diskurssit voittavat subjektit puolelleen muotoilemalla positiivisen assosiativisen sisällön käsitteille, joiden avulla he voivat paikallistaa ja esittää itsensä mielekkäällä tavalla yhteiskuntasuhteiden kentässä. Erilaiset sosiaaliset intressit luovat yhteisille sanoille omat aksenttinsa ja omat konnotatiiviset viitekenttensä. (Hall 1992a; Volosinov 1990.)

Tietävä subjekti tiedonhankintatutkimuksen kohteena

Uudenlaiset diskurssit syntyvät entisten muunnelmina ja virheellisiksi nähtyjen tulkintatapojen "korjauksina". Kun tarkastelun "linssi" muuttuu uudenlaisten sosiaalisten kokemusten ja käytäntöjen syntymisen myötä, faktoja tuotetaan eri näkökulmista käsin, ja itse faktat muodostuvat erilaisiksi. Kielen käyttäjien, informaatiotieteen mukaanluettuna, on kuitenkin vaikea tiedostaa sitä,

minkälaisen tulkintaposition puitteissa faktoja kulloinkin tuotetaan, sillä tiettyyn kontekstiin sopii yleensä luontevasti jokin tietty lähestymistapa.

Tiedonhankintatutkimuksen kontekstissa luontevasti omaksuttu lähestymistapa konstruoi käyttäjän ei-tietävänä, tiedon puutteessa olevana ja ongelmatilanteiden selkeään hahmotukseen tähtäävänä yksilönä (Capurro 1992, 86-87; Frohmann 1992, 142-143). Vaihtoehtona on konstruoida yksilö tilanteesta ja ongelmista valmiin esiympäristön omaavana yksilönä, kulttuurisena asiantuntijana (ks. myös Capurro 1992, 87; Dervin et al. 1993, 20).

Kuten Capurro (1992, 90) korostaa, "tiedonhankkijaa" ei ole olemassa erillisenä siitä spesifistä käytännöllisestä ongelma-alueesta ja tilanteesta, jossa kulloinkin toimitaan. Tilanteiden määrittelyn ja ongelmien kuvauksen resurssit ovat kielellisesti ja kulttuurisesti annettuja. Koska jaamme kielen ja kulttuuriset käytännöt muiden kanssa, ja koska ne ovat tehneet meistä sen mitä olemme, meillä on periaatteessa yhteinen perusta, jonka pohjalta toimia ja kommunikoida (Dreyfus & Rabinow 1982, 125; ks. myös Capurro 1992, 89).

Tältä pohjalta ongelmana ei ole se, että yksilö ei pysty käsitteellistämään tiedontarvettaan tai käsitteellistämään sitä samalla tavoin kuin tiedon tuottaja ja välittäjäsystemi (vrt. Kulthau 1992). Instituutit rakentuvat yleensä suhteellisen pysyvien ja vallitsevien ajatusmuotojen varassa, joten tulkintakehiköiden jatkuva muutos ja niiden moninaisuus on nimenomaan välittäjäsystemin ongelma. Käyttäjän ja systemin perspektiivien välillä voi olla kuiluja, jolloin käyttäjän tarvitsemää "tietoa" ei välttämättä ole saatavissa, koska sitä ei vallitsevan merkityssystemin puitteissa ole luokiteltu relevantiksi tietämykseksi ja rakennettu haettavissa olevaksi tiedoksi.

"Käyttäjänäkökulmaisen" tutkimuksen tulisi pyrkiä ottamaan haltuun niitä erilaisia tulkintaperspektiivejä, jotka syntyvät elämisestä erilaisissa historiallisissa ja kulttuurisissa tilanteissa ja erilaisissa sosiaalisten suhteiden verkostoissa. Sekä tieto, informaatiotieteen systeemi että tiedonhankkija muodostuvat tietynlaisessa loogisessa, eettisessä, poliittisessa ja sosiaalisessa kontekstissa (Silverman 1985). Niillä on tietty historiallinen tausta ja funktio (Parker 1992). Tieto kytkeytyy aina tiettyihin elämänmuotoihin ja maailmankuvaan, sillä on eettisiä ja poliittisia ulottuvuuksia, ja nämä ulottuvuudet ovat väistämättä myös osa informaatiotieteen toimintaa. Sen vuoksi informaatio-

tutkimuksen tulisi tematisoida tutkimuksen kohteeksi erilaisia elämämaailmoja. (Capurro 1992, 90–91.)

Yleensä tiedontarpeiden ja -hankinnan tutkimuksessa lähdetään oletuksesta, että tiedon hankinnan pontimena on saada tietoa jonkin toiminnan suorittamiseksi tai ongelman ratkaisemiseksi. Tietoa ei kuitenkaan tarvita vain ongelmanratkaisutilanteissa, vaan sitä tarvitaan myös intellektuaalisten, kulttuuristen, esteettisten ja emotionaalisten päämäärien ja intressien tyydyttämiseen (Miksa 1992, 241).

Samoin kuin länsimaisessa maailmankuvassa yleensä, tutkimuksissa tullaan usein operoimeeksi tieto/fiktio ja tieto/viihde -oppositioiden varassa. Tarkastelujen ulkopuolelle jää tällöin helposti kaikki se tiedonhankinta, joka liittyy elämään, kokemusten ja ajattelun rikastuttamiseen, eli elämykselliseen ja intellektuaaliseen tiedonhankintaan (Miksa 1992, 235, 241). On kuitenkin mahdotonta sanoa mitään yleistettävissä olevaa siitä, missä jollakin tapaa hyödyllisen informaation ja pelkästään ajattelua rikastuttavan informaation raja kulkee, tai milloin on kysymys todellisesta tiedontarpeesta¹³, milloin on pelkästä intressistä jotakin asia kohtaan.

Voidaan ajatella, että arkielämän tiedonhankinnan tutkimuksessa kiinnostuksen kohteena on ongelmanratkaisuproblematiikkaa laajempi elämänhallinnan problematiikka (Savolainen 1993). Tällöin tiedonhankintaa ei mielletä vastakkaiseksi sellaisille asioille kuin luovuuden ja mielikuvituksen ruokkiminen tai henkisen tasapainon ylläpitäminen, vaan nähdään, että tiedon tulee täyttää myös emotionaalisen ja sosiaalisen tuen tarvetta (Miksa 1992, 241; Savolainen 1993).

Vaihtoehtona rationalistiselle paradigmalle, jonka mukaan yhteiskunnan ja yksilön ongelmat johduvat puutteellisesta tiedosta ja tiedostamisesta, elämänhallinnan näkökulmasta lähtevässä tutkimuksessa nähdään oleelliseksi yksilön kyky hallita elämäänsä ja rakentaa siitä mielekäs kokonaisuus (Savolainen 1993). Tämä on kyky muodostaa käsitys asioiden mielekkästä järjestyksestä ja järjestyneisyydestä, elämän jatkuvuudesta sekä omasta mielekkästä paikasta ympäröivässä yhteiskunnassa. Elämänhallinnassa on pitkälle kysymys positiivisen identiteetin luomisen mahdollisuuksista¹⁴.

Vallitsevien diskurssien olosuhteissa etusijalle asettuvat tulkintamahdollisuudet voivat olla epämielikkäitä tiettyjen kulttuurimuotojen ja elämämaailmojen haltuunotossa. Sekä Dervin

(1994, 380) että Frohmann (1992) korostavat sitä, että tiedonhankkijan käsitteellistämällä ja tarkastelun perspektiivillä on seurauksensa: jos ongelmat paikallistetaan käyttäjien "anomalisiin tietotiloihin", tämä vahvistaa käsitystä autonomisen, historian ulkopuolisen asiantuntemuspohjan olemassaolosta. Jos käyttäjä sen sijaan ymmärtää kulttuuriseksi asiantuntijaksi ja ongelmat paikallistetaan vaihtoehtoisten tulkintakehikoiden olemassaoloon ja vallitsevien diskurssien tuottamiin perspektiivirajauksiin, tämä edistää käyttäjien "sisäänrakentamista" informaatiotietotieteisiin.

Jos informaatiotutkimusta rakennetaan konseptiolle epävarmoista, hämmentyneistä ja avun tarpeessa olevista ihmisistä, on olemassa vaara, että se on pikemminkin tuottamassa uusia tiedollisia kuiluja käyttäjien ja informaatiotietotieteiden välille kuin rakentamassa käyttäjän hallitsemia ja käyttäjän intresseille rakentuvia systeemejä.

The main objective of information science is people confused by the situation of knowledge usage (which will become even more confusing in the emerging postmodern society). There is the need for people to be educated to behave in this knowledge environment, there is need for rules and guidance for these people, for systems and other means of helping them find their way. (Wersig 1992, 209)

Ihmisten johdattaminen paremman elämän lähteille on pohjimmiltaan imperialistinen projekti, sillä se rakentuu välttämättä yksipuoliselle ja rajatulle näkemykselle siitä, mitä tietämys ja kehitys on. Capurron (1992) mielestä tiedonhankintatutkimus tarvitsee praktista ja retorista käännettä. Tämä merkitsee yksilöiden käsitteellistämistä tietävinä subjekteina arkielämän jaetussa praktisdiskursiivisessa kontekstissa. Wersigin (1992, 213-214) mielestä informaatiotutkimuksen tulisi ottaa esimerkiksi käsitteet "tieto", "todellisuus", "rationaalisuus", "elämänhallinta", "fiktio", "taide" ja "teknologia" refleksiivisen tarkastelun kohteeksi, tutkia sitä, minkälaisia merkityksiä ja tarkoituksia niillä on erilaisissa konteksteissa ja eri tieteenaloilla. Arkiymmärrys tai vallitsevien diskurssien puitteissa etusijalle asettuvat merkitykset eivät riitä näiden käsitteiden haltuunottamiseksi silloin kun toiminnalliset ja tutkimukselliset strategiat muodostuvat ratkaisevasti niiden varassa.

Hyväksytty julkaistavaksi 10.3.1995.

Lähteet

- Belkin, Nicholas (1990): The cognitive viewpoint in information science. *Journal of Information Science* 16 (1990), 11–15.
- Bourdieu, Pierre (1984): *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Capurro, Rafael (1992): What is information science for? A philosophical reflection. Teoksessa *Conceptions of library and information science. Historical, empirical and theoretical perspectives*. Ed. Pertti Vakkari & Blaise Cronin. London: Taylor Graham. 82–96.
- Dervin, Brenda (1989): Users as research inventions: How research categories perpetuate inequities. *Journal of Communication* 39(3), 216–232.
- Dervin, Brenda (1993): Verbing communication: Mandate for disciplinary invention. *Journal of Communication* 43(3), 45–54.
- Dervin, Brenda (1994): Information–democracy: An examination of underlying assumptions. *Journal of the American Society for Information Science* 45(6): 369–385.
- Dervin, Brenda & Mahey, Priya Jaikumar & Osborne, Tony & Huesca, Robert & Higgins, John (1992): The problematics of dialogue: Some ideas in the process of becoming. Paper presented at the International Association of Mass Communication Research conference, Sao Paulo, Brazil, August 1992.
- Dervin, Brenda & Nilan, Michael (1986): Information needs and uses. Teoksessa *Annual Review of Information Science and Technology*, vol. 21. Ed. Martha E. Williams. Amsterdam: Elsevier Science Publishers. 3–33.
- Dreyfus, Hubert L. & Rabinow, Paul (1982): *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Eagleton, Terry (1991): *Kirjallisuusteoria*. Tampere: Vastapaino.
- Foucault, Michel (1972): *The archeology of knowledge*. London: Routledge.
- Foucault, Michel (1980): *Power/knowledge. Selected interviews and other writings 1972–77*. Brighton: Harvester Press.
- Foucault, Michel (1982): Afterword: The subject and power. Teoksessa: Dreyfus, Hubert L. & Rabinow, Paul: *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Frohmann, Bernd (1992): Knowledge and power in library information service: Toward a discourse analysis of the cognitive viewpoint. Teoksessa *Conceptions of library and information science. Historical, empirical and theoretical perspectives*. Ed. Pertti Vakkari & Blaise Cronin. London: Taylor Graham. 135–148.
- Hall, Stuart (1992a): *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Tampere: Vastapaino.
- Hall, Stuart (1992b): The West and the rest: Discourse and power. Teoksessa *Formations of modernity*. Ed. Stuart Hall & Bram Gieben. Cambridge: Polity Press/Open University. 275–320.
- Hoel, Ivar L. (1992): Information science and hermeneutics – should information science be interpreted as a historical and humanistic science? Teoksessa *Conceptions of library and information science. Historical, empirical and theoretical perspectives*. Ed. Pertti Vakkari & Blaise Cronin. London: Taylor Graham. 69–81.
- Holland, Norman H. (1980): *Unity Identity Text Self*. Teoksessa *Reader-response criticism: from formalism to post-structuralism*. Ed. Jane P. Tompkins. Baltimore/London: The Johns Hopkins University Press. 118–133.
- Ingwersen, Peter (1992): *Information retrieval interaction*. London: Taylor Graham.
- Itoga, Masaru (1992): Seeking understanding beneath the unspecificable: An alternative framework for mapping information needs for communication. *Libri* 42(4), 330–344.
- Karttunen, Sanna (1993): Kvalitatiivisen haastatteluaikoneiston luonteesta ja analyysistä: Diskurssi-analyttinen metodi. *Kirjastotiede ja informatiikka* 12(3), 83–94.
- Karttunen, Sanna (1994): Musiikkikirjaston tulkintarepertuaarit. Musiikkikirjaston idea ja toimintaperiaatteet asiakkaiden puheessa. Teoksessa *Kirjastot musiikkitarjonnan verkostossa*. Toim. Sanna Karttunen. Helsinki: Suomen Musiikkikirjastoyhdistys. 58–88.
- Kulthau, Carol C. (1992): Tiedonhankinnan tutkimuksesta: Käsitteellisiä ja metodologisia näkökohtia. *Kirjastotiede ja informatiikka* 11(3): 77–108.
- Lehtonen, Mikko (1994): *Kyklooppi ja kojootti*. Subjekti 1600–1900 -lukujen kulttuuri- ja kirjallisuusteorioissa. Tampere: Vastapaino.
- Miksa, Francis L. (1992): Library and information science: Two paradigms. Teoksessa *Conceptions of library and information science. Historical, empirical and theoretical perspectives*. Ed. Pertti Vakkari & Blaise Cronin. London: Taylor Graham. 229–252.

Parker, Ian (1989): *The crisis on modern social psychology – and how to end it*. London: Routledge.

Parker, Ian (1992): *Discourse dynamics. Critical analysis for social and individual psychology*. London & New York: Routledge.

Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1987): *Discourse and social psychology. Beyond attitudes and behaviour*. London: Sage.

Rauhala, Elina (1994): *Muusikoiden tiedonhankinta*. Teoksessa Kirjastot musiikkitarjonnan verkostossa. Toim. Sanna Karttunen. Helsinki: Suomen Musiikkikirjastoyhdistys. 41–57.

Sampson, Edward E. (1989): *The deconstruction of the self*. Teoksessa *Texts of identity*. Toim. John Shotter & Kenneth Gergen. London: Sage. 1–19.

Saussure, Ferdinand de (1983): *Course in general linguistics*. London: Duckworth.

Savolainen, Reijo (1990): *Kirjaston ja tiedon hankkijan rationaalisuusperustat*. "Kahden kulttuurin" tarkastelua. Tampereen yliopisto, Kirjastotieteen ja informatiikan laitos, tiedotteita no 3/1990.

Savolainen, Reijo (1993): *Elämäntapa, elämänhallinta ja tiedonhankinta*. Tampereen yliopisto, Kirjastotieteen ja informatiikan laitoksen tutkimuksia 39.

Seppänen, Lauri (1991): *Kielen vartijat*. Yliopistoutiset 18.3. 1991, 10–12.

Silverman, David (1985): *Qualitative methodology and sociology. Describing the social world*. Aldershot: Gower.

Silverman, David (1989): *The impossible dreams of reformism and romanticism*. Teoksessa: *The politics of field research: Sociology beyond enlightenment*. Toim. Jaber F. Gubrium & David Silverman. London: Sage. 30–48.

Vainikkala, Erkki (1991): *Poettinen funktio ja reseptiotutkimus*. Teoksessa *Nykyajan sadut. Joukkoviestinnän kertomukset ja vastaanotto*. Toim. Juha Kytömäki. Hki: Gaudeamus; Oy Yleisradio Ab. 117–142.

Vakkari, Pertti (1994): *Library and information science: Its content and scope*. In *Advances in Librarianship*, vol. 18. New York: Academic Press. 1–55.

Volosinov, Valentin (1990/1929): *Kielen dialogisuus. Marxismi ja kielifilosofia*. Tampere: Vastapaino.

Wersig, Gernot (1992): *Information science and theory: A weaver bird's perspective*. Teoksessa *Conceptions of library and information science. Historical, empirical and theoretical perspectives*. Ed. Pertti Vakkari & Blaise Cronin. London: Taylor Graham. 201–217.

Williams, Raymond (1988): *Marxismi, kulttuuri ja*

kirjallisuus. Tre: Vastapaino.

Wilson, T.D. (1981): *On user studies and information needs*. *Journal of Documentation* (37): 1, 3–15.

Wittgenstein, Ludwig (1981): *Filosofisia tutkimuksia*. Porvoo: WSOY.

Viitteet

1. Metateoriat tulee ymmärtää fiktioina, joilla on erilaisia tutkimuksellisia käytännön seurauksia (Dervin et al 1992). Metateoriat ovat ohjeita siitä, miten sosiaalisen maailman olioista, tapahtumista ja prosesseista tulisi puhua tai miten ne tulisi käsitteellistää (Vakkari 1994). Ne ohjaavat tutkimusohjelmien muodostusta.
2. Kartesiolaisessa viitekehyksessä subjekti ymmärretään omalakisiksi ja autonomiseksi. Ulkoisen maailman objektit ja muut subjektit ovat hänestä riippumattomina hänen ulkopuolellaan, hänen tarkastelunsa eli mentaalisi-kognitiivisten prosessien ulkodiskursiivisia kohteita (Lehtonen 1994).
3. Jälkistrukturalistinen subjektikäsitys näkee yksilön avoimena, epäyhtenäisenä ja jatkuvasti muuttuvana entiteettinä, mutta tietoisuudeltaan, persoonallisuudeltaan ja ajattelultaan sosiohistoriallisen kielen muovaamana. Jos yksilöllinen kieli on mahdolltomuus, yksilölliset tietorakenteet ja merkitysmaailmat ovat mahdolltomuus. Informaation tutkimus on maailman rakentamisen sosiaalisen ja vuorovaikutuksellisen prosessin tutkimista.
4. Epävarmuuden Kulthau (1992) määrittelee kognitiiviseksi tilaksi, joka ilmenee huolestuneisuutta ja itseluottamuksen puutetta kuvastavina affektiivisinä oireina. Itogan (1992, 341) mielestä on tarpeetonta tarkastella tiedontarpeita psykologisina ilmiöinä tai kausaalisisa tiedonhankinnan aiheuttajina. Dervinin (1989, 224; 1994) mielestä käyttäjän kohdistuva empatisointi on turhaa, ellei empatiaa systematisoida luomalla sellaisia informaatiojärjestelmiä, joihin käyttäjä on sisäänrakennettu ja jotka eivät vaadi "kääntäjää" käyttäjän ja haku-systeemin välille.
5. Kulttuurintutkimus on enenevässä määrin kiinnittänyt huomiota humanismin kääntöpuoliin. Yksi niistä on universalisoiva subjektikäsitys. Järki ja rationaalisuus ovat samanlaisia kaikilla ihmisillä kulttuurista, sukupuolesta, rodusta jne. riippumatta. Tällöin länsimaisen sivistyneistön vakiintuneet käsitykset edistyksestä, kehityksestä ja rationaalisesta toiminnasta muuttuvat kulttuurisista jäsenyksistä kausaalisuhteiksi eli "luonnoksi".

6. Belkinin (1990, 12) mukaan informaatiotutkimuksen ongelmana on, miten saada informaation tuottajien ja informaatiojärjestelmien tietorakenteet sovitettua yhteen subjektin tietorakenteiden ja anomalisten tietotilojen kanssa. Mallissa oletetaan objektiivinen tieto ja sen esitystavat epäproblemaattisiksi, subjektin tai subjektiiviset tietorakenteet problemaattisiksi. Objektiiviseksi ymmärrettyjen tiedon rakenteiden ja subjektin "ajattelun rakenteiden" väliin rakentuu tutkijan/välittäjän "interventiovyöhyke", joka Kulthaun mukaan on
- itsenäisen ongelmanratkaisun määrittelemän tosiasiallisen kehittyneisyystason ja aikuisen ohjaajan tai pystyvemmän vertaisen kanssa yhdessä tuotetun ongelmaratkaisemisen määrittelemän potentiaalisen kehittyneisyystason välinen etäisyys* (Kulthau 1992, 84).
- Välittäjämallissa objektiivisuus ja autonominen asiantuntemus ovat implisiittisesti tiedon ja välittäjän ominaisuuksia, subjektiivisuus ja epävarmuus, problemaattisesti vaihtelevat tietämyksen tilat ja tunnetilat käyttäjän ominaisuuksia (ks. myös Frohmann 1992, 142). Empaattisessa käyttäjän auttamishalussa on toisinaan mukana sokeaa uskoa autonomiseen asiantuntijatietoon. Tietovallan vapaaseen opeointitilaan "välittämiskurssissa" ovat kiinnittäneet huomiota myös Frohmann (1992) ja Dervin (1994). Diskurssiteorian näkökulmasta tietorakenteiden eroissa on kysymys yleisistä tiedon luokittelun systeemeistä, joita voidaan rakentaa moninaisten tulkintakehikoiden pohjalta.
7. Tiedonhankintakäyttäytymisen eroja tulkitaan usein eroina yksilöiden kyvyssä ja motivaatiossa opiskella ja hankkia tietoa "Informaatiodeprivaation" nähdään olevan varsinkin alempien sosioekonomisten ryhmien ongelma. Oletetaan, että ihmiset selviytyvät sitä paremmin, mitä enemmän he tietävät ja hankkivat tietoa toimintansa tueksi (Savolainen 1993, 7). Tiedontarvitsijoita luokitellaan esimerkiksi niihin, jotka lähestyvät ongelmia rationaalisesti ottamalla selvää asioista, ja niihin, jotka eivät kykene yrittämään ongelmien ratkomista tiedon avulla, koska heidän tietopääomansa on entuudestaan kapeaa ja köyhää. Luokkajäsennyksille perustuvat selitykset ovat ongelmallisia, koska ne osaltaan tuottavat ja ylläpitävät käsityksiä selkeärajaisten, sisäisesti homogeenisten luokkakulttuurien olemassaolosta. Hyvä esimerkki on Bourdieun (1984) teoria luokkahabituksista, joka on taide- ja korkeakulttuurin näkökulmasta tehty kulttuurimuotojen erottelu.
8. Diskurssiteoriassa kieltä ei tarkastella strukturalistien tapaan "objektivoidusti", merkkitietona vaila sosiaalista subjektia. Sosiaaliset subjektit tuottavat, käyttävät, muuntelevat ja muuttavat kieltä. Emme koskaan kohtaakaan pysyvää ja esineen kaltaista kieltä, vaan aktiivisessa konkreettisessa käytössä olevan kielen (Williams 1988). Sanojen merkitykset määräytyvät historiallisissa käyttöyhteyksissään (Volosinov 1990). Kieli on sosiaalista toimintaa, jonka kautta yksilöt kiinnittyvät moninaisten sosiaalisten arvojen ja aikomusten kenttään (Eagleton 1991).
9. Kielen käyttäjät ovat tietoisia esimerkiksi yhteiskuntaa koskevista katsomuksistaan, mutta eivät siitä todellisuuden luokittelun järjestelmästä, jonka pohjalta nämä katsomukset ovat mahdollisia. Tiedostamattomaksi jäävistä ajattelun ehdoista käytetään yleensä ideologian käsitettä. Ideologiat eivät ole määrättyjä sisältöjä, vaan sellaisia sääntöjoukkoja, jotka määräävät käsitteiden organisointia ja toimintaa. (Hall 1992a.)
10. Kaikki tulkinnat ovat yhtä "aitoja". Ajatellaanpa vaikka romaanista lausuttavaa mielipidettä. Luku-kokemus on harvemmin yksiselitteinen tai ristiriidaton, se rakentuu moninaisten (sekä positiivisesti että negatiivisesti koettujen) impulssien varassa. Lukiessaan yksilö elää teoksen maailmassa ja samastuu sen implisiittiseen lukijaan. Ajallisessa lukutapahtumassa teksti ja lukija ovat symbioosissa (Vainikkala 1991). Lukukokemuksen kuvaus sen sijaan on jälkikäiteisrationisointi, jossa kaikista vivahteikkaista kokemuksista pelkistetään ja suodatetaan esille älyllisiä, esteettisiä ja moraalisia ulottuvuuksia (Holland 1980). Jälkikäiteisrationisoinnissa myös itse kokemus selkiytyy, sitä täsmennetään ja suhteutetaan, ja tätä voidaan tehdä monenlaisista perspektiiveistä käsin (Vainikkala 1991). Alkuperinen elämys ei organisoituisi ilmaisuksi, vaan päinvastoin ilmaisu organisoituisi elämyksen, antaa sille muodon ja suunnan (Volosinov 1990, 106).
11. Diskurssit ovat käytäntöjä, jotka muovaavat systemaattisesti puheen kohteena olevat objektit. Diskurssit ovat enemmän kuin vain asioiden nimeämistä: ne "laskevat asioiden perustan". Todellisuus voidaan konstruoida merkityksellisellä ja mielekkäällä tavalla vain diskurssien sisällä, niiden erityisten ehtojen, rajojen ja modaliteettien alaisena. (Foucault 1972, 49; Hall 1992a.)
12. Esimerkiksi postmodernilla voidaan tarkoittaa joko aikakautta, ns. jälkitekollista informaatioyhteiskuntaa, tai yhteiskunnan tilaa, ns. kulutusyhteis-

kuntaa, tai kriittistä projektia, moderniteetin edistys- ja kasvuideologian kritiikkiä. Termit, jotka on tietyn oletuksen pohjalta liitetty toisiinsa, voidaan toisenlaisen oletuksen pohjalta irrottaa toisistaan. Sanat ovat "moniaksenttisia" – vaikka sanat sinänsä pysyvät samoinajopa vuosisatoja, tietyt merkitykset ja assosiaatiot koetaan tiettyinä aikana oikeiksi ja toiset vääriksi (Volosinov 1990). Diskurssit rakentuvat luokittelumenettelyille: termien valikoinnille, kytkennälle, yhteennivomiselle ja järjestämiselle.

13. Tiedontarpeella tarkoitetaan yleensä yksilön joutumista ongelmalliseen tilanteeseen, jossa hän ei selviä sillä tiedolla, jonka hän jo omaa (ks. esim. Dervin & Nilan 1986, 21). Tiedonhankinnan taustalla voi kuitenkin olla pelkkä kiinnostus tai uteliaisuus. On problemaattista olettaa tiedontarve tiedonhankinnan lähtökohdaksi, sillä tiedonhankinta voi yhtä hyvin olla dynaaminen prosessi kuin hetkellinen ilmiö (Itoga 1992, 341). Tom Wilsonin (1981, 7–8) mukaan tiedontarve on tarpeeton käsite, sillä ihmisellä on erilaisia fyysisiä, affektiivisiä, sosiaalisia ja kognitiivisia tarpeita, joiden tyydyttämiseen liittyy tiedonhankintaa. Tiedonhankinta on sidoksissa erilaisiin sosiaalisen toiminnan konteksteihin (musiikkiharrastus, matkailu, rakentaminen jne.). Usein kysymys on enemmänkin elämisestä tietystä maailmassa kuin erillisestä tiedonhankintatilanteesta (Rauhala 1994). Rajattaessa tiedonhankinnan tarkastelu selkeisiin ongelmatilanteisiin, joissa informaatiolla on välineellinen merkitys, törmätään myös siihen, että

informaatio sinänsä ei ole luonteeltaan joko orientoivaa tai praktista, vaan mitä tahansa informaatiota voidaan käyttää mihin tahansa tarkoitukseen (Rauhala 1994, 42). Lisäksi ihmisillä on tietotavoitteita, intressejä pesty informoituneena jossakin asiassa, jolloin tieto on heille itseisarvo, ei väline. Vaikka esimerkiksi kaunokirjallisuuden lukemista sinänsä ei pidettäisi tiedonhankintana, tilanne, jossa haetaan kirjastosta luettavaksi tietyn tyyppistä kaunokirjallisuutta, on ongelmanratkaisutilanne. Se on myös tilanne, jossa mahdolliset toiminta- ja menettelytavat eivät riipu tiedonhankijasta, vaan tiedon luokittelun systeemistä. Mielestäni yhtä hyvä ratkaisu tutkimuksen kannalta kiinnostavien tiedonhankintailmiöiden rajaamiseen on välittäjänäkökulman ja käyttäjänäkökulman yhdistäminen eli se, että käyttäjänäkökulmaiseen tiedonhankinnan tutkimukseen yhdistyy tiedon rakentamisen ja rajausten tai tiedonvälitysinstituution rakentamisen ja rajausten tarkastelua.

14. Normaalisti näemme yksilön olevan vakioinen, ennaltamääräytyneet (geenit) ja kausaalinen (lapsuus). Subjektiviteetti eli "itsetuntemus" on kuitenkin yhteisen kielen resurssien aktiivista konstituoinnista ja valintaa. Emme voi "tuntea" itsemme siten kuin edellytetään, vaan itse asiassa luomme kertomuksia itsestämme. Luomme myös itsemme uudeksi sitä mukaa kun kulttuurimme tietämisen ja ei-tietämisen kudos muuttuu. Identiteetin luominen on avoin, elämänpituinen projekti. (Foucault 1982, 211.)

Tämän numeron kirjoittajat

Harisalo, Risto, apulaisprofessori, Tampereen yliopisto

Iivonen, Mirja, tutkija, Tampereen yliopisto

Indrén, Vesa, tutkimusapulainen, Oulun yliopisto

Järvelin, Kalervo, apulaisprofessori, Tampereen yliopisto

Oinas-Kukkonen, Harri, tutkija, Oulun yliopisto

Savolainen, Reijo, vt. apulaisprofessori, Tampereen yliopisto

Talja, Sanna, tutkija, Espoo